

ACTA

A LEX LAETORIA JOGI FORRÁSAI

ERDŐDY János*

1. Bevezetés

Minden római jogász ismeri a *méltán híres lex Laetoriát*, amelynek ugyan több elsődleges forrása¹ ismert, ezekből azonban nem rekonstruálható a törvény pontos szövege. Ennek következtében a nagyszámú *másodlagos* forrás² igyekszik a *lex Laetoria*

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.
ORCID: 0000-0002-2313-7902.

¹ *A lex Laetoria jogi forrásai körében említést érdemelnek az alábbi szövegek: Tab. Heracl. I, 111–112; lex Irnitana 84 (52); BGU II 378; BGU II 611; BGU VII 1574; P. Oxy. X 1274; P. Oxy. XVII 2111; P. Oxy. VII 1020 = P. Oxy. LXIV 4435; Frag. de form. Fab. verso 1–3.; Paul. I, 9; C. Th. 8, 12, 2; C. 2, 21; D. 4, 4. Az irodalmi források körében a szakirodalom a következő szövegeket hivatkozta: Cic. nat. deor. 3, (30), 74; Cic. De off. 3, (15), 6; Hist. Aug. Vita Marc. 10, 12; Plaut. Pseud. 303–305; Plaut. Rudens 1380.*

² *A szekundér irodalomban a legfontosabb művek a következők: Friedrich Karl Von Savigny: Schutz der Minderjährigen und Lex Laetoria 1831. Vermischte Schriften, (1850) 321–395.; Félix Senn: Leges perfectae minus quam perfectae et imperfectae. A. Rousseau, 1902. 55–69.; Giovanni Rotondi: Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi Romani. Milano, Soc. Editrice Libreria, 1912. 271–272.; William Warwick Buckland: A text-book of Roman law from Augustus to Justinian. Cambridge, Cambridge University Press, 1921. 171.; Fritz Schulz: Classical Roman Law. Oxford, Clarendon Press, 1951. 191.; Adolf Berger: Encyclopedic Dictionary of Roman Law. New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010, s. h. v; Wolfgang Kunkel: Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. München, Verl. d. Bayer. Akad. d. Wiss., 1962. 52–53.; Max Kaser: Das römische Privatrecht. Bd. 1. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht. Handbuch der Altertumswissenschaft. 2. Aufl. München, C. H. Beck, 1971. 276–277.; Max Kaser: Über Verbotsgesetze und verbotswidrige Geschäfte im römischen Recht. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Wien, Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., 1977. 39–42.; Bernardo Albanese: Le persone nel diritto privato romano. Palermo, Tipografia Montaina, 1979. 514–528.; Settimio Di Salvo: Lex Laetoria. Minore età e crisi sociale tra il III e il II a. C. Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Camerino. Napoli, Jovene Editore, 1979. XVI, 340.; Andreas Wacke: Zum Rechtsschutz Minderjähriger Gegen Geschäftliche Übervorteilungen. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, B. 48. (1980) 203–225. <https://doi.org/10.1163/157181980x00019>; Hans-Georg Knothe: Die Geschäftsfähigkeit der Minderjährigen in geschichtlicher Entwicklung. Frankfurt–Bern,*

kutatása során felmerült minden nyitott, illetve vitás kérdést tisztázni. Kézikönyvek, tankönyvek, monográfiák, szótárak és enciklopédiák vázolják a törvény feltehető rendelkezéseit. Ezekből a szakmunkákból nagyban-egészben egységes kép rajzolódik ki a törvény tartalma tekintetében. Jó összefoglaló áttekintést nyújt erről az egységes nézetről Adolf Berger, aki szerint ez a törvény

„[p]rotected persons *sui iuris* under twenty-five years of year of age (*minores*) who have been defrauded in a transaction. The latter was valid in principle, but the minor, when sued for payment, had an exception, *exceptio legis Plaetoriae*, for his defense [sic!]. Besides, an *actio legis Plaetoriae* was available to anyone (*actio popularis*) against the person who exploited the inexperience of a minor (*circumscriptio adolescentium*)”.³

Az idézett rövid szövegrészlet tömör leírását adja a *lex Laetoria* tartalmára vonatkozó *communis opinio*nak. A *lex Laetoria* tehát védelmet biztosított a *minorok* számára a szerződéses jogviszonyokban felmerült csalárdsággal szemben. A további jogvédelmi eszközöket, mint például az *exceptio* és az *in integrum restitutio*, már a *praetori edictum* biztosította, amelynek gyakorlatias megoldásai elsősorban magán a törvényen alapultak.

Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a *lex Laetoria* tudományos elemzése körében mára lényegében elfogyott a levegő. Ennek a köztársasági törvénynek a szabályai (legalábbis mindaz, amit a törvény tartalmáról tudunk vagy tudni vélünk) egyértelműek, kevés teret hagyva ezáltal az értelmezésnek. A gazdag és sokrétű szekundér irodalom azt a látszatot keltheti, hogy a *minorok* védelmének kérdéseiről már mindent elmondtak és leírtak.

Az előbb említett látszat azonban megtévesztő. Igaz ugyan, hogy a *lex Laetoria* témája számos érdekes kérdést vetett fel, azonban naivitás lenne azt képzelni, hogy ezidáig minden lényeges és fontos kérdés terítékre került. Az egyik igen érdekesítő

Peter Lang, 1983. 53–68.; Francesco Musumeci: L'interpretazione dell'editto sui minori di 25 anni secondo Orfilio e Labeone. In: Silvio Romano (szerk.): *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*. II. Napoli, Jovene Editore, 1997. 39–58.; Cesare Sanfilippo: *Istituzioni di diritto romano*. 10a edizione, Rubbettino Editore, 2002. 60.; Francesco Musumeci: *Protezione pretoria dei minori di 25 anni e ius controversum in età imperiale*. Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza, Università di Catania. Torino, Giappichelli, 2013. XI, 262.; Elisabeth Christine Robra: *Die Drittwirkung der Minderjährigenrestitution im klassischen römischen Recht*. Berlin, Duncker & Humblot, 2014. 204.; Siklósi Iván: *Római magánjog I*. Budapest, ELTE Eötvös, 2021. 423.; Ulrike Babusiaux – Christian Baldus – Wolfgang Ernst – Franz-Stefan Meissel – Johannes Platschek – Thomas Rüfner: *Handbuch des Römischen Privatrechts*. Band 1. Tübingen, Mohr Siebeck, 2023. 773.

³ Ehhez ld. Berger s. v. *Lex Plaetoria*. A tankönyvek és kézikönyvek nagyban-egészben megegyeznek a lényegi tartalom tekintetében; vö. pl. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014. 146.*; Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei. 15. kiad., Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010. 227.*; Max Kaser – Rolf Knütel: *Römisches Privatrecht*. Kurzlehrbücher für das Juristische Studium. 20. Aufl., München, C. H. Beck, 2014. 94.; Sanfilippo i. m. 60.

kérdés, hogy vajon mi lehetett a törvény neve; *Laetoria* vagy *Plaetoria*? Hasonlóan izgalmas téma lehet a *praetori edictum*ban szereplő híres „*animadvertero*” kifejezés értelmének elemzése is. Ehhez hasonló terminológiai jellegű problémakör a *Digesta* 4, 4-ben olvasható kifejezések (*minor captus*, *deceptus*, *circumscriptus* és más egyéb terminusok) egymástól való elhatárolásának feladata. Ugyanígy a *curator* kinevezésének, valamint az *exceptio (legis Laetoriae?)* és az *in integrum restitutio* alkalmazhatóságának, és a *praetori edictum* körében való gyakorlati alkalmazásának vizsgálata egyaránt bővítik ismereteinket. Mindez csupán rövid ízelítő azokból a vizsgálódási irányokból, amelyek a témát kutató nemzetközi és hazai szerzőket foglalkoztatják.

A *Digesta* szövegeinek exegézisén túlmutató elemzési módszerek alkalmazásával a papirusz forrásokban fellelhető esetek tanulmányozása visz minket a lehető legközelebb ahhoz, hogy a római jogot mintegy működés közben láthassuk. Mi több, a papirusz forrásoknak makroszinten is van további jelentőségük. Elemzésük nem csupán azért hasznos, mert ezáltal információt nyerhetünk a Kr. u. II–III. századi Fajjúm joggyakorlatról. Ezeknek a dokumentumoknak a vizsgálatán és értékelésén keresztül láthatjuk, hogy milyen hatást gyakorolt az emberek mindennapi életére a *lex Laetoria*, egy tágabb aspektusból pedig maga a római jog.

Az előzőekben röviden és vázlatosan áttekintettünk néhány, szorosan a *lex Laetoria* témájához kapcsolódó problémakört. Láthattuk, hogy a témával összefüggő kérdésfelvetések jobbára abból erednek, hogy a törvény teljes szövege nem áll rendelkezésre. A primér források tartalmi ismertetői indították a szekundér szerzőket a textusokból történő következtetések levonására, illetve a szövegekkel kapcsolatos hipotézisek felállítására. Vizsgálódásaik során a szekundér szerzők értelemszerűen gyakorta hivatkoznak a *lex Laetoria* primér forrásaira a saját érvelésüket alátámasztandó. Ugyanakkor a szekundér irodalom következetesen adós marad az elsődleges források tartalmi elemzésével. A korábban hivatkozott művek például rendszeresen felsorolják és idézik a *lex Laetoria* elsődleges forrásait a törvény nevével kapcsolatban, azonban a kérdéssel foglalkozó szerzők elhanyagolják az elsődleges források elemzését.

A jelen írás célja, hogy eltérjen ettől a gyakorlattól. Ez a tanulmány a *lex Laetoria* elsődleges, jogi forrásait veszi górcső alá, elemezve azok konkrét tartalmát, és figyelembe véve keletkezésük körülményeit. Az elemzés első lépése a tan- és kézikönyvek által képviselt *communis opinio* bemutatásra, amelyet az egyes jogi források vizsgálata követ. Az irodalmi források taglalására (főként terjedelmi okok miatt) önálló dolgozatban kerül sor.

A jogi források között a jelen tanulmányban nem foglalkozunk részletesen a *Digesta* 4. könyvének 4. címével: *Di Salvo*, *Musumeci* és *Robra* munkái ékesen bizonyítják, hogy textusok vizsgálata külön dolgozatot igényel. A másik ilyen téma a *lex Laetoria* papirusz forrásai, amelyek kapcsán jelen sorok szerzője a közelmúltban több dolgozatot is közzétett.⁴

⁴ Vö. pl. János Erdődy: *Quod cum minore gestum esse dicitur, animadvertam*. Bemerkungen zu den minores, denen im Rahmen der *lex Laetoria* Schutz gewährt wird. *Pázmány Law Review*, VII/1. (2022) 87–97. www.doi.org/10.55019/plr.2020.1.87-97; János Erdődy: *Protected by Lex Laetoria: Two Papyri of Roman Egypt and Their Effect on Roman Law*. *Journal on European History of Law*, 13. (2022) 99–106.

2. A lex Laetoria tartalmára vonatkozó communis opinio

A különböző szekundér szerzők által a neves tan- és kézikönyvekben közölt beszámolókat áttekintve arra a megállapításra juthatunk, hogy a 25 év alatti serdültek (*minores*) teljes cselekvőképességgel rendelkeztek, ennek ellenére különleges jogi védelemben részesültek.⁵ Ez egyfelől erős törvényi védelemben nyilvánult meg; ennek kapcsán hivatkoznak a Kr. e. 200 körül keletkezett *lex Laetoriára* (*Plaetoriára*). A törvény *actio poenalist* (amely talán *actio popularis* is volt) biztosított azzal szemben, aki megtévesztett egy *minort*, visszaélve annak naivitásával. Utóbb a törvényi védelmet a *praetori edictum* rendelkezései egészítették ki: a *praetor* bizonyos jogsegélyeket tett elérhetővé a *minort* megtévesztő féllel szemben. Ebben az összefüggésben két lehetséges esetkör merülhetett fel. Az első esetkörben a *praetor exceptio legis Laetoriae*-t biztosított abban az esetben, ha az ellenérdekű fél teljesítésre perelt. A második esetkörben a *praetor in integrum restitutió*t biztosított akkor, ha a *minort* az ügyletből eredően kár érte, és más jogsegély nem állt rendelkezésre. A *minorok* ügyeit felügyelő *curator* esetleges kinevezése gyakran tekinthető hagyományos és szokványos intézkedésnek, amely a 25 év alatti személyek számára extra biztosítékokat nyújt.⁶

3. Jogi források

A jogi források megnevezés azokat a normatív tartalmú szövegeket jelöli, amelyek törvények, illetve császári rendeletek formájában öltöttek testet. Ebbe a forráscsoportba a következő primér szövegek vonatkozó részletei tartoznak időrendi sorrendben:

- a) Tabula Heracleensis (Kr. e. 44/45.);⁷
- b) lex Irnitana (Kr. u. 91.);
- c) Fragmentum de formula Fabiana (III-IV. sz.);⁸
- d) BGU II 611 (41–54. között);
- e) P. Oxy. XVII 2111 (135. körül);

⁵ Ehhez a kurrens szakirodalomból ld. pl. Siklósi i. m. 423.; Babusiaux–Baldus–Ernst–Meissel–Platschek–Rüfner i. m. 773.

⁶ *Lényegében ezt a nézetet tükrözik az alábbi szekunder művek:* Friedrich Karl Von Savigny: Von dem Schutz der Minderjährigen im römischen Recht, und insbesondere von der Lex Plaetoria. In: N. N. (szerk.): *Vermischte Schriften Bd. 2.* Berlin, 1850. 321–395.; Senn i. m. 55–69.; Rotondi i. m. 271–272.; Buckland i. m. 171.; Schulz i. m. 191.; Berger s. h. v; Kunkel i. m. 52–53.; Kaser i. m. 276–277.; Kaser i. m. 39–42.; Albanese i. m. 514–528.; Di Salvo i. m. XVI., 340.; Wacke i. m. 203–225.; Knothe i. m. 53–68.; Musumeci (2013) i. m. 39–58.; Sanfilippo i. m. 60.; Musumeci (2013) i. m. XI., 262.; Robra i. m. 204.

⁷ A szöveg datálása vitatott. Az elfogadott nézetet, és az ezzel összefüggő vitát, valamint a kritikai megjegyzéseket rögzíti Michael H. Crawford: *Roman statutes I.* London, University of London, Institute of Classical Studies, 1996. 358–362., irodalommal. Legújabban ld. Adalberto Giovannini: Die Tabula Heracleensis. Neue Interpretationen und Perspektiven. Teil II: Die lex Iulia municipalis. *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*, XXXVIII. (2008) 47–62. <https://doi.org/10.34780/r712-ik1c>

⁸ Inkább a Kr. u. IV. század második fele tűnik valószínű keletkezési dátumnak. Ehhez ld. Leopold Pfaff – Franz Hofmann: *Fragmentum de formula Fabiana.* Wien, 1888. 10–11.

- f) BGU II 378 (147. április 15–24. között);
- g) BGU VII 1574 (177. február/március);
- h) P. Oxy. VII 1020 = P. Oxy. LXIV 4435 (III. század eleje);
- i) P. Oxy. X 1274 (III. század harmadik harmada);
- j) Pauli Sententiarum Libri V (III. század vége);
- k) Codex Theodosianus (438. február 15.);
- l) Digesta (533);
- m) Codex Iustinianus [repetitae praelectionis] (534).

Ezek közül a szövegek közül az elemzésben most nem érintjük a papirusz forrásokat és a Digesta szövegeit. A felsorolt forrásszövegek több módon osztályozhatók.

Az egyik felosztás alapja az lehet, hogy a *lex Laetoria* szabályozása milyen módon kerül említésre a szövegekben. Ebből a szempontból két alcsoportot lehet kialakítani. Az elsőbe azok a forrásszövegek tartoznak, amelyek kifejezetten megemlítik a *lex Laetoriát* (a–f, h, i, k). A másodikba tartoznak azok a szövegek, amelyek tágabb kontextusban foglalják magukban a *minorok*ra vonatkozó rendelkezéseket és eseteket, de a törvény nevét nem említik (g, j, m).

Egy másik lehetséges felosztási mód a három parciális, partikuláris szöveg (a *Tabula Heracleensis*, a *lex Irnitana* és a *fragmentum de formula Fabiana*) mint kisebb jogi források alkotnak egy alcsoportot, szembe állítva az összes többi jogi forrással. A „kisebb” elnevezés azzal magyarázható, hogy ezek a szövegek tematikusan nem a *minorok* védelmével foglalkoznak, illetve nem szerepelnek bennük a *lex Laetoria* alkalmazásával, vagy a *minorok* védelmével összefüggő esetek. A törvény neve viszont mindháromban említésre kerül, emiatt mégis a *lex Laetoria* jogi forrásai közé soroljuk ezeket.

3.1. A kisebb jogi források

Az ebbe az alcsoportba tartozó szövegrészletekből hiányzik a *minores* általános témának átfogó lefedettsége. Az első két szöveg (*Tabula Heracleensis*, *lex Irnitana*) első-sorban a *municipiumok* igazgatásával foglalkozik, míg a harmadik, erősen töredékes szöveg (*fragmentum de formula Fabiana*) megfogalmazása nem egyértelmű.⁹ Az első két szöveg egy hosszabb felsorolás elemeként utal a *lex (P)Laetoriára*; a harmadik részlet kifejezetten a törvényen alapuló *actiót* említi mint *noxalis* keresetet. Mindhárom forrás több olyan megoldatlan kérdésre világít rá, amelyek az ókortudományon belül értékes kutatási területnek tekinthetők. Elemzésünk szempontjából azonban kizárólag a *lex Laetoria* előfordulásának van jelentősége.

⁹ Nyelvészeti bizonyítékok alapján a szöveget Kr. e. 45/44-re datálják. Vö. Martin E. Mueller: The Date of the Tabula Heracleensis. *The Classical Journal*, VI/60. (1965) 256.

3.1.1. *Tabula Heracleensis*

Az 1732-ben felfedezett két kis bronztáblán csupán a latin szöveg maradt fenn. Egyetlen olyan töredéket tartalmaz, amely említi a *lex Laetoriát*. A másodlagos irodalom a *Tabula Heracleensis* kapcsán elsősorban szövege egységességének hiányát hangsúlyozza, ami komoly kihívás elé állítja a szöveg kutatóit a pontos datálás vonatkozásában.¹⁰ Mint *lex Laetoria* jogi forrását, kifejezetten a törvény nevével összefüggésben szokták hivatkozni, azonban a kritikai kiadásban használt névírás nem egyértelmű; a kritikai kiadásban szereplő alak a *lex {P}Laetoria*.

Tab. Heracl. 111–112

„[...] *queiue lege*

[112] *{P}Laetoria ob eamue rem, quod aduersus eam legem fec<i>t fecerit, condemnatus est erit; [...]*”

A *lex Laetoriáról* szóló töredék nem ad ugyan tájékoztatást e törvény tényleges tartalmáról vagy konkrét rendelkezéseiről. A *lex Laetoria* egy több mint 15 soros mondatban (108–125. sorok) kerül említésre. Ez a terjedelmes mondat sorolja fel azokat az okokat, amelyek a lakosság különböző rétegeinek a városi tisztségekből való kizárását indokolják. Crawford értelmezése szerint az első két rendelkezés ennek megfelelően a szenátori és a magisztrátusi tisztségek elnyerésének előfeltételeit tartalmazza (pozitív lista). A harmadik rendelkezés-kör a szenátorok névjegyzékéből való törlés eseteit tárgyalja.¹¹ A *lex Laetoriára* utalás a csalárd magatartásokat leíró szövegrészen belül található, amelynek szankciójaként a települési tisztségviselők, a *senatorok*, illetőleg a *decuriók* soraiból kizárják azokat a személyeket, akik e tettek bármelyikét elkövették.¹²

3.1.2. *Lex Irnitana*

A Spanyolországban 1981-ben felfedezett *lex Irnitana* egy hat táblán fennmaradt, Kr. u. 91-ből származó városi statútum neve.¹³ A IX. B. táblán szereplő szövegrészben olvashatunk a *lex Laetoriáról*.

¹⁰ Vö. M. W. Frederiksen: The Republican Municipal Laws. Errors and Drafts. *The Journal of Roman Studies*, LV 1/2. (1965) 194. <https://doi.org/10.2307/297439>; Crawford i. m. 357–358.; Janzsó Miklós: *Tabula Heracleensis*. Bevezetés, Fordítás. In: Janzsó Miklós – Szabó Ádám Ágoston (szerk.): *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged, 2009. 7–8. A másodlagos szerzők gyakran állították, hogy a *Tabula Heracleensis* és a *lex Iulia municipalis* azonosak. A legújabb kutatások eredményeként azonban ez a feltevés megdőlni látszik, elsősorban a két kérdéses szöveg eltéréseire alapozva. Részletesen ld. Frederiksen i. m. 197–198.; Janzsó i. m. 9.; Clément Bur: *La citoyenneté dégradée. Recherches sur l’infamie à Rome de 312 avant J.-C. à 96 après J.-C.* Paris, Université Paris 1 – Panthéon Sorbonne, 2013. 613.

¹¹ Vö. Crawford i. m. 358.

¹² Részletesen ld. Di Salvo i. m. 124., 37. lábjegyzet; Bur i. m. 619–620.

¹³ Vö. Julián González – Michael H. Crawford: The Lex Irnitana. A New Copy of the Flavian Municipal Law. *The Journal of Roman Studies*, LXXVI (1986). 147. <https://doi.org/10.2307/300371>; Alan Rodger: Jurisdictional Limits in the Lex Irnitana and the Lex de Gallia Cisalpina. *Zeitschrift für*

84 (52) R(ubrica). *Quarum rerum et ad quantam pecuniam in eo municipio i(uris) d(ictio) sit*
[Qu]i ei[us] municipi(i) municipes incolaeue erunt q(ua) d(e) r(e) ii inter se
suo alte
[r]iusue nom<i>n(e) qui municeps incolaeue sit priuatim intra fines eius
[mu]nicipi agere petere persequi uolent quae res HS ∞(mille) minorisue
[er]it neque ea res diuidua quo fraus huic legi fieret facta sit fiatue
aut de capite libero deue maiore pecunia quam HS ∞ (mille) praeiudicium
futurum erit sponsioe {[s]pensioneue} facta futuraue erit neque
ea res agetur qua in re u[i] factum sit quod non ex interdicto
decretoue iussue eius qui iure dicundo prae(e)rit factum sit ne
que de libertate neque pro socio aut fiduciae aut mandati qu
od d(olo) m(alo) factum esse dicatur aut depositi aut tutelae cum quo
qui{s} suo nomine [q]uid earum rerum fecisse dicatur aut lege Laetoria aut d[e
spo]nsione quae in probrum facta esse dic[a]
tur aut d(e) d(olo) m(alo) et [fraud]e aut furto cum homine libero libera
ue aut cum seru[fo] dum i]d ad dominum dominamue perti
nebit aut iniur[iaru]m cum homine libero libera{m}ue
agetur eaue de re [aliquid] praeiudicium futurum sit de ca
pite libero de is re[bus etia]m si uterque inter quos ambig[er]etur
uolet de ceteris quo [que o]mnibus de quibus priuatim age
tur neque in iis prae[iudici]um de capite libero futurum
erit et omnium rerum [dumtaxa]t de uadimonio promittendo in eum
[locum in] quo is erit qui [e]i prouinciae prae(e)rit futurisue esse ui
debitur eo die in quem ut uadimonium promittatur postula
bitur Iuir(i) qui ibi i(ure) d(icundo) praeerit iuris dictio iudicis arbitri
recuperatorum ex i(i)s qui ibi propositi erunt iudicis datio
addictio it[e]m eadem condicione de eo quod HS ∞ (mille) minoris
ue erit aedilis qui ibi erit iuris dictio iudicis arbitri re
ciperatorum ex eodem genere iudicique datio addictioq(ue)
*esto.*¹⁴

A lex Laetoria a duumvirek iurisdictionójának gyakorlásáról szóló rubricában található. A szabályozás szerint a duumvirek minden olyan esetben hatáskörrel bírtak, amelyeknek a tárgyértéke nem haladta meg az 1000 sesterciust.¹⁵ Ernest Metzger a rubrica

Papyrologie und Epigraphik, CX (1996). 189.; Joseph Georg Wolf: *Die Lex Irnitana. Ein römisches Stadtrecht aus Spanien*. Texte zur Forschung. Darmstadt, WBG, 2011. 20–21.; Carlos Sánchez-Moreno Ellart: *Lex Irnitana*. In: Roger S. Bagnall – Kai Brodersen – Craig B. Champion – Andrew Erskine – Sabine R. Huebner (szerk.): *Encyclopedia of Ancient History*. Blackwell Publishing, 2012. s. h. v. <https://doi.org/10.1002/9781444338386.wbeah13166>

¹⁴ A szöveget a következő kiadásokból idézzük: González–Crawford i. m. 175–176.; Wolf i. m. 118.

¹⁵ Rodger i. m. 189–190.; Ernest Metzger: *Agree to Disagree. Local Jurisdiction in the Lex Irnitana*. In: Andrew Burrows – David Johnston – Reinhard Zimmermann (szerk.): *Judge and Jurist*.

szövegéből a három esetcsoportot alakít ki; ezek bármelyikének fennforgása útját állja a *duumvirek* általi eljárásnak. A csoportosítás alapján a *duumvirek* hatáskörét kizárják:

- a) mindazok cselekvések, amelyek célja az összeghatár megkerülése;
- b) mindazok a viták, amelyekben egy szabad ember állapota kapcsán, vagy 1000 *sestercius* tárgyértéket meghaladó ügy kapcsán *praeiudicium*ra kerülne sor; továbbá
- c) a *rubricában* felsorolt infamáló keresetek körébe tartozó ügyekben.¹⁶

A *lex Laetoriát* a szöveg a felsorolt kizárások harmadik csoportjában említi, amely olyan körülményekről rendelkezik, amikor a kárhoztatás *infamia-t* eredményez.¹⁷ A kizárások mellett a szöveg tartalmaz még egy derogációs listát, azokkal az esetkörökkel, amelyekben nem kizárt a *duumvirek* eljárása.

3.1.3. *Fragmentum de formula Fabiana*

Az irodalomban nagyon ritkán hivatkozzák a *lex Laetoria* kapcsán az alábbi szöveget, a *fragmentum de formula Fabiana* szövegét, amely feltehetően Paulustól származik, a Kr. u. IV. századra datálható jogi tárgyú munka töredéke.¹⁸ A dokumentum *verso* oldalán található rövid, és erősen töredékes utalás a *lex Laetoriára*.

Frag. de form. Fab. verso 1–3.¹⁹

[...] *Laetoriae noxales sunt. [Sed <interdum> pater suo nomine tenebitur non de p[eculio] quis <qui servum?> iussit alii mancipare, ut iam diximus.*²⁰

Az egyiptomi Hermopolisban felfedezett töredék a *lex Laetoria* kapcsán mindössze annyit állít, hogy a törvény alapján indítható kereset, a szövegben [*actio legis Laetoriae, noxalis* kereset volt. Az ezt követő mondatban már a *pater familias* helytárlási kötelezettségéről esik szó a *filius familias* által végzett *mancipatio* esetében.

Ami ezen a ponton érdekes lehet, az egyrészt a törvény neve, amely ebben a forrásban *Laetoria* formában jelenik meg. Ennél még érdekesebb az az állítás, hogy az *actio*

Essays in Memory of Lord Rodger of Earlsferry. Oxford, Oxford University Press, 2013. 209. <https://doi.org/10.1093/ACPROF:OSO/9780199677344.003.0020>

¹⁶ Vö. Metzger i. m. 208–209.

¹⁷ Erről ld. még Cic. nat. deor. 3, (30), 74; González–Crawford i. m. 228.; Bur i. m. 515., 619–620.

¹⁸ Vö. Senn i. m. 57., 3. sz. lábjegyzet; Di Salvo i. m. 3.

¹⁹ A szöveg megegyezik a P. Vindob. L. 90, amelynek előzetes kiadása megtalálható a következő dokumentumban Nicolas Cornu Thénard – S. Amirati: « Commentaire du fragmentum de formula Fabiana (P.Vindob. L. 90) et du fragmentum Berolinense (P.Berol. inv. 11753 et 21294) ». In: Dario Mantovani – Luigi Pellicchi (szerk.): *Rediscovering the Hidden Structure.* 2023. passim.

²⁰ A szöveg rekonstrukciójához vö. Pfaff–Hofmann i. m. 5. A rekonstrukció bírálatára vagy akár cáfolatára is voltak különböző kísérletek, amelyek elemzése vagy akár felsorolásuk is eltérítene bennünket a fő témától. Girard rekonstrukciója a következőképpen látja a szöveget: „[...] *Laetoriae noxales sunt. [Sed si filium suum mancipare iusserit pater [su]o nomine tenebitur non de p[eculio] ut extraneus] qui [servum] iussit alii mancipari, ut iam diximus*”. Vö. részletesen Paul Frédéric Girard: *Textes de droit romain. Tome I.* 7e édition, Paris, Dalloz, 1967. 412., a lábjegyzetekben hivatkozással a kiterjedt szövegkritikára.

legis Laetoriae actio noxalis volt.²¹ A XII t.t. idejére visszavezethető *noxalis* keresetek lényege az volt, hogy a hatalomgyakorló volt köteles helytállni a hatalomalatti személy cselekményeiért. Ha tehát a *filius familias* vagy rabszolga harmadik személyeknek okozott kárt, annak megtérítésére a *paterfamilias* volt köteles. Az *actio legis Laetoriae* az ellen volt indítható, aki az ügyletkötés során becsapott egy *minort*, és a *minort* ebből eredően kár érte. Ennek következtében az *actio legis Laetoriae noxalis* voltának akkor van értelme, ha a *minort* becsapó személy más hatalma alatt álló *filius familias*, vagy rabszolga. Ezt az egyébként nem életszerűtlen esetet mutatja be a Digesta egyik, szintén Paulustól származó textusa is.

Paul. D. 4, 4, 24, 3 (11 ad ed.)

Si servus vel filius familias minorem circumscriserit, pater dominusve quod ad eum pervenerit restituere iubendus est, quod non pervenerit ex peculio eorum praestare: si ex neutro satisfiet et dolus servi intervenerit, aut verberibus castigandus aut noxae dedendus erit. Sed et si filius familias hoc fecit, ob dolum suum condemnabitur.

A szöveg szerint, ha egy rabszolga vagy egy *filius familias* becsapott egy *minort*, akkor az apát vagy a rabszolga urát kell arra kötelezni, hogy a nála jelentkező gazdagodást kiadja. Ami pedig nem közvetlenül őt gazdagította, annak megtérítésére a *peculium*ból köteles. Ha egyik módon sem lehetséges a sérelem orvoslása, és a *minort* rabszolga csapta be, akkor a rabszolgát vagy meg kell korbácsolni, vagy *noxába* kell adni. Ha azonban *filius familias* csapta be a *minort*, akkor emiatt őt magát marasztalják.²²

3.2. Iulii Pauli Sententiarum libri V

A *Pauli Sententiae*, vagy *Sententiarum libri V*, másként *Sententiae receptae (ad filium)* a jogtörténészek által pseudo-paulusi műnek tartott, a Kr. u. III–IV. század fordulójára datálható latin nyelven írt kommentár. Feltehetően észak-afrikai eredetű, korai posztklasszikus jogirodalmi mű. Az „*ad filium*” kiegészítés a címben arra utal, hogy a gyűjtemény eredetileg Paulus fiának oktatására készült.²³ A gyűjtemény első könyve tartalmaz egy, a 25 év alattiakról szóló címet (*De minoribus viginti et quinque annorum*). Az ebben a *titulus*ban szereplő töredékek az *in integrum restitutio* konkrét kérdéseit tárgyalják, az egyes esetekre adott egyértelmű válaszokra összpontosítva. Bár úgy tűnik, hogy az *in integrum restitutio* iránti kérelem gondolata széles körben ismert volt, az egyes esetek egyedi jellemzői miatt konkrét kérdések merülhettek fel.

²¹ Di Salvo i. m. 169–170.

²² Ehhez ld. Di Salvo i. m. 178–179.

²³ Ehhez ld. pl. Detlef Liebs: *Die Jurisprudenz im spätantiken Italien (260–640 n.Chr.)*. (Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen. Neue Folge, Band 8.) Berlin, Duncker & Humblot, 1987. 173., 191., 287.; Ulrich Manthe: *Geschichte des römischen Rechts*. Beck'sche Reihe. 2132. München, C. H. Beck, 2000. 106–110.

A gyűjtemény azért is figyelemre méltó, mert betekintést enged a Kr. u. III–IV. század joggyakorlatába. Ezen túlmenően abból a szempontból is érdekes megfigyelni ezeket a szövegeket, mert ezáltal betekintést kaphatunk abba, hogy a különböző forrásokból származó egyes textusok milyen módon épültek be a Digestába. A jelen mű egyes töredékei (1, 9, 4a–b; 1, 9, 5) kisebb változtatásokkal újra megjelennek a Digesta 4. könyvének 4. *titulus*ában.

A *titulus prima facie* vizsgálata alapján látszik, hogy Paulus a szövegben nem utal közvetlenül a *lex Laetoriára*. A *titulus* textusai olyan esetekre vonatkoznak, amelyekben egy 25 év feletti személy válik érintetté egy *minor*t érintő ügyletben.

Paulus általános szabályként állapítja meg, hogy ha valaki kellő megfontolást követően tudatosan vállalt kötelezettséget egy *minor* nevében, akkor járni fog a *restitutio* a *minor*nak, annak viszont nem, aki a *minor* nevében vállalta a kötelezettséget.²⁴ Egy konkrét esetben egy 25 év feletti személy (*maior*) felhatalmazott egy *minor*t, hogy ügyeit intézze. A *minor* tevékenysége miatt a *maior*t kár éri. Paulus szerint a *maior* nem jogosult *restitutio propter aetatem* iránti kérelemre. Ha azonban a *minor* előzetes kérés nélkül (*sponte*) beavatkozik a *maior* ügyeibe, a *maior* *restitutio* iránti kérelmet terjeszthet elő.²⁵ Egy másik eset, ha a *maior* utólag kifejezett nyilatkozattal (*pacto*) vagy hallgatólagosan (*silentio*) beleegyezését adja ahhoz az ügylethez, amelyet még *minor*ként kötött, akkor *maior*ként nem kérhet *restitutiót* korábbi cselekményeiért.²⁶ Az egyetlen különbség a két eset között az, hogy a *maior* és a *minor* az első esetben két különböző személy, míg a másodikban ugyanaz.

Külön szövegcsoportot alkotnak azok az esetek, amelyekben *minor*okat érintő öröklési vagy szerződéses ügyletekről ügyekről esik szó. Az ilyen típusú ügyekkel kapcsolatban Paulus arról tájékoztat, hogy ha egy *minor publica coercitio*val fenyegetett *flagitium*ot követ el, akkor nem lehet része *restitutio*ban. Ez azt jelenti, hogy ha a *minor* bűnösnek találják, akkor nem részesülhet felmentésben vagy kegyelemben életkorára tekintettel.²⁷

Az öröklési témájú eset lényegében a *minor minori heres* kérdéskörét járja körül. Az egyik *minor* örökli egy másik *minor* vagyont. Paulus kifejezett különbséget tesz a két *minor* között, amikor azt állítja: ha bármilyen olyan körülmény felmerül, amely miatt *restitutio* követelhető, akkor az örökös saját *minor* mivoltára tekintettel kap *restitutiót*, nem pedig azért, mert az örökhagyó *minor* volt.²⁸

A szerződéses viszonyokkal összefüggő esetek két csoportba sorolhatók. Ebben a témakörben egyaránt találhatunk rövidebb és hosszabb eseteket is; utóbbiak a *Digestá*ban is megtalálhatók. A rövidebb esetek kivétel nélkül az *emptio venditio*hoz kapcsolód-

²⁴ Paul. 1, 9, 6: *Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurratur.*

²⁵ Paul. 1, 9, 2: *Qui minori mandavit, ut negotia sua agat, ex eius persona in integrum restitui non potest, nisi minor sua sponte negotiis eius intervenerit.*

²⁶ Paul. 1, 9, 3: *Si maior effectus rem, quam minor egit, pacto vel silentio comprobavit, adversus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat.*

²⁷ Paul. 1, 9, 1: *Minor viginti et quinque annorum si aliquod flagitium admiserit, quod ad publicam coercionem spectet, ob hoc in integrum restitui non potest.*

²⁸ Paul. 1, 9, 4: *Si minor minori heres existat, ex sua persona, non ex defuncti in integrum restitui potest.*

nak. Az adásvételi szerződésben a *minor* visszakövetelheti a korábban eladott földet, a már megfizetett vételár egyidejű visszatérítése mellett. A vevő azonban a gyümölcsöket megtarthatja a jövőbeni hasznok ellentételezése gyanánt.²⁹ A *minor* ugyancsak teljes *restitutiót* kaphat az apja által vállalt zálogjogok eladásáért anélkül, hogy rendelkezne arról, hogy a hitelezőnek milyen rendelkezés szerint kell azt eladnia.³⁰

A Digestában is megtalálható esetek bonyolultabb tényállásokat tartalmaznak.

Paul. 1, 9, 4a

Si minor viginti quinque annis filio familias minori pecuniam credit, melior est causa consumentis, nisi locupletior ex hoc inveniatur litis contestatae tempore is qui accepit.

Ez a töredék³¹ két *praetori* jogsegély-típus közötti kollíziót mutat be: a *minorok* számára nyitva álló jogsegély, és a *SC Macedonianum* alapján biztosított jogsegély összekötéséről szól a szöveg. Tegyük fel, hogy egy *minor* pénzt adott kölcsön egy másik *minornak*, aki *filius familias* volt; vagyis ez utóbbi a szöveg szerint apai hatalom alatt állt. Paulus szembe állítja egymással a két *minort*: az egyiket *consumensnek* nevezi, a másikat az *is qui accepit* fordulattal jelöli. Paulus nézete szerint általában véve a *consumens* helyzete jobb, kivéve, ha igazolható, hogy az *accipiens* a *litis contestatio* idején gazdagodott volna.

A jogtudós tehát úgy véli, hogy egyrészt a *minores* jogosultak voltak a *praetori* jogsegélyre, másrészt a *filius familias*nak nyújtott kölcsönök a *SC Macedonianum* védelme alá tartoztak.

Paulus egy kétirányú *praetori* megoldásról számolt be. Ha az adós elköltötte a kölcsönt, a *praetor* akár meg is tagadhatta a *condictio certae creditae pecuniae* kiadását, vagy az *SC Macedonianum* alapján *exceptiót* adhatott. Ha azonban a kölcsönbe vevő a *litis contestatio* idején gazdagodott, a *praetor* szabadon adhatott *replicatiót* a *circumscriptiōra* alapítottan. A gazdagodás gyakorlati példája az lehet, ha a kölcsönbe vevő visszafizette a tartozást. E döntésnek köszönhetően a hitelező immár sikeresen követelheti a kölcsönadott összeg meggazdagodását a *minor* adóstól.³²

Ennek eredményeként, ha a kölcsönadó *minor* volt, és a kölcsönvevő, aki elköltötte a pénzt, szintén *minor* volt, de ezúttal is *filius familias*, akkor az utóbbi kapott védelmet a

²⁹ Paul. 1, 9, 7: *Minor adversus emptorem in integrum restitutus pretio restituto fundum recipere potest: fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem remanere placuit.*

³⁰ Paul. 1, 9, 8: *Minor adversus distractiones eorum pignorum et fiduciarum, quas pater obligaverat, si non ita ut oportuit a creditore distractae sint, restitui in integrum potest.*

³¹ Vö. Pál apostol. D. 4, 4, 34, pr. (1 sent.).

³² Vö. ezzel a szöveggel kapcsolatban Hans Ankum: La position juridique du «filius familias» mineur en droit romain classique. In: Hans Ankum – Carlo Augusto Cannata – Robert Feenstra – Y. Le Roy – Johannes Emil Spruit – Peter Weimar (szerk.): *Mélanges Felix Wubbe offerts par ses collègues et ses amis à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*. Fribourg, 1993. 15. A különbséggel kapcsolatban, hogy a kölcsönvevő *filius familias minor* vagy *maior*, ld. még Musumeci (2013) i. m. 17., és különösen a 22. sz. lábjegyzetet.

kölcsönvevővel szemben, de nem azért, mert *minor* volt, hanem az *SC Macedonianum* értelmében.³³

Paul. 1, 9, 4b

Minores si in iudicem compromiserunt et tutore auctore stipulati sunt, integri restitutionem adversus talem obligationem iure desiderant.

Egy másik, a Digestában is szereplő passzus³⁴ a *compromissum minorum*ról számol be, ahol a megállapodást a *tutori auctoritasszal* hozzák létre. Paulus úgy véli, hogy az ilyen kötelezettségek *in integrum restitutióját* a *minores* kaphatják meg.

Paul. 1, 9, 5

*Minor se in his, quae fideiussit vel fidepromisit vel spondit vel mandavit, in integrum restituendo reum principalem non liberat.*³⁵

Egy másik érdekes eset a kezességgel összefüggésben merül fel. Paulus felsorolja az összes lehetséges formát, ahogyan a római jogban a kezességvállalást meg lehetett kötni: *sponsio*, *fidepromissio*, *fideiussio* és *mandatum*. A tömören megfogalmazott vélemény háttérben a következő eset állhat: egy *minor* a főadós nevében valamilyen formában kezességet nyújtott a hitelezőnek. Az adós feltehetően nem teljesít, ezért a hitelező perel a teljesítésre. A kezességet vállaló *minor* ezt követően *in integrum restitutiót* kér, és a *praetor* valószínűleg a javára dönt. A *restitutio* következtében a *minor* mentesül a kezesség vállalásából eredő helytállási kötelezettsége alól. Az adós ezután megkérdezi, hogy a *minor* kötelemből való szabadulása az ő szabadulását is eredményezheti-e. Paulus válasza szerint a főadós ilyen esetben nem mentesülhet a teljesítési kötelezettsége alól. A döntés háttérben az a megfontolás állhat, hogy a kezességet alapító szerződésből eredő kötelelem *obligatio accessoria*, tekintet nélkül a kezességet alapító konkrét szerződés fajtájára. Márpedig a járulékos kötelelem osztja a főkötelelem jogi sorsát, nem pedig fordítva. Ez az alapelv eredményezi azt, hogy a járulékos kötelelem körében adott *restitutio* nem vonja maga után a főadós *liberatióját*.

Paul. 1, 9, 5a

*Minor ancillam vendidit: si eam emptor manumiserit, ob hoc in integrum restitui non poterit, sed adversus emptorem quanti sua interest actionem habebit.*³⁶

Egy *minor* eladott egy rabszolganőt, akit a vevő később felszabadított. Paulus arra az álláspontra helyezkedik, hogy nem lehet *in integrum restitutiót* adni a *minornak*, azon-

³³ Vö. Musumeci (2013) i. m. 37., 28. sz. lábjegyzet, és 189., 67. sz. lábjegyzet.

³⁴ Ld. Paul. D. 4, 4, 34, 1 (1 sent.).

³⁵ Ld. még a Digesta hasonló szövegét: Paul. D. 4, 4, 48 pr. (1 sent.).

³⁶ Ez a szöveg megegyezik Paul. D. 4, 4, 48, 1 (1 sent.) textusával.

ban a *minort* megilleti egy *actio*, amellyel *interessére* perelhet.³⁷ Első tekintetre kérdés-ként merülhet fel, hogy vajon miért merülhet fel egyáltalán bármilyen jogsegély lehetősége, hiszen az adásvételnél a dolog átadásával a tulajdon átszáll. Ezzel kapcsolatban megemlítendő Robra értelmezése, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a rabszolganő vevő általi felszabadítása útját állja annak, hogy a *minor* jogsegélyért folyamodjon a *praetorhoz*.³⁸ Ugyan Robra erre külön nem tér ki, mégis szükséges megjegyezni, hogy ennek a tényállásnak akkor van értelme, ha a *minort* a szerződő partnere becsapta, és ebből a *minort* kár érte.

3.3. Codex Theodosianus

A két nagy császári rendeletgyűjtemény, a *Codex Theodosianus* és a *Codex Iustinianus* egyaránt érintik a *lex Laetoria*, illetve a *minorok* védelmének kérdéseit. Az egyik a *Codex Theodosianus*ban található, gyakran idézett rendelet az emancipált *minornak* az *emancipatio* alkalmával adott juttatások kérdésével foglalkozik.

C. Th. 8, 12, 2

IDEM A. ACONIO CATULLINO PROCONS(ULI) AFRIC(AE). Si quis in emancipatum minorem, priusquam fari possit aut habere rei quae sibi donatur affectum Italicum sive stipendiarium fundum crediderit conferendum, omne ius compleat instrumentis ante praemissis et inductione corporaliter impleta. Quod propter adtestationem fidei per eum servum, quem idoneum esse constititerit, transigi placuit, qui eo usque in statu suo permanebit, donec is, cuius facultatibus cesserit, annos Laetoriae legis egressus legitimam compleverit aetatem, quo tunc demum, si eius integritas ac fides fuerit comprobata, si ita sederit possidentibus, libertatis praemium consequatur. DAT. XII KAL. MAI. SERDICAЕ SABINO ET RUFINO CONSS.

A Codex Theodosianus 8. könyvének 12. *titulus*ában található szövegek az ajándékozás (*de donationibus*) kérdéseivel foglalkoznak. A Kr. u. 316. április 20-án kelt rendelet azokra a helyzetre vonatkozik, amikor egy *minornak fundus Italicus* vagy *stipendiariust* adományoznak. Az *Africa* provincia *proconsula*, Aconius Catullinus részére kiadott *rescriptum* azt az esetet tárgyalja, amikor valaki serdületlen *minor emancipatiója* során adományoz *fundus Italicus*t vagy *stipendiariust*. A serdületlenség tényére a *priusquam fari possit* és a *habere rei quae sibi donatur* fordulatok utalnak. Ilyen körülmények között a juttató bizonyos követelményeknek kellett, hogy eleget

³⁷ Vö. a szövegben szereplő „*quanta sua interesse*”. Ezzel kapcsolatban ld. még *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968, s. v. „intersum”, és kifejezetten a 9. jelenéskört.

³⁸ Ezzel egyezően ld. Robra i. m. 26., és különösen a 64. sz. lábjegyzet. Valahogy hasonló eset jelenik meg a következő szövegben, amely szerint egy *kiskorú* nő *pactio dotis* kötött, ami kellemetlen helyzetbe hozta őt. Pál azt állítja, hogy a *restitutio* iránti kérvényét meg kellene hallgatni (*audienda est*), ha 25 éves kora után nem kötött volna ilyen *pactumot*. Vö. Paul. 1, 9, 5b: *Mulier minor viginti quinque annis si pactione dotis deterior condicio eius fiat et tale pactum inierit, quod numquam maioris aetatis constitutae paciscerentur, atque ideo revocare velit, audienda est*.

tegyen. Az egyik követelmény, hogy az ügyletet egy arra alkalmas rabszolga közreműködésével kellett lebonyolítani, aki mindaddig megmarad a juttató rabszolgája, amíg a *minor* el nem éri a *lex Laetoria* által meghatározott életkort. E törvény értelmében *minor*nak minősült a 25. életévét be nem töltött személy. A császári rendelet szövegében a *legitima aetas* kifejezés kétértelmű. A római jogban a serdülttség korhatára (*aetas puberis*) nem volt egységesen meghatározva. A *schola Sabiniana* és a *Proculiana* tagjai eltérő nézeteket vallottak e témában. A szabiniánusok úgy vélték, hogy a serdültséget a testi fejlődés határozza meg, ezzel szemben a prokuliánusok felfogása szerint a férfiak 14 éves korukban, a lányok pedig 12 éves korukban érik el a serdültséget. Iustinianus császár ez utóbbi nézetet követte Intitúcióiban.³⁹ Mindezek ismeretében a *rescriptum* szövegében használt *legitima aetas* kifejezés élénk szakirodalmi vitát generált. Mommsen felsorolja azokat a forrásokat, amelyekben a *legitima aetas* kifejezés szerepel, hangsúlyozva, hogy a *ius civile* értelmében a kifejezés a nagykorúságra vonatkozik. Úgy véli, hogy ezt a kifejezést nem szakkifejezésként használták, amit a kevés forrással igyekszik alátámasztani. Hangsúlyozza továbbá, hogy a római jogból hiányzik a serdültőkor meghatározása, és nem zárja ki az interpoláció lehetőségét sem a *legitima aetasra* utaló szövegekkel kapcsolatban.⁴⁰ Archi szerint az *aetas legitima* kifejezés a 25. életév betöltésére utal, azzal a mögöttes előfeltevéssel, hogy e kor előtt a kiskorú más jogi helyzetben van, mint egy teljes cselekvőképességű személy.⁴¹ Albanese felsorolja azokat a forrásokat is, amelyekben a különböző kifejezések megjelennek. Majd rámutat, hogy ez a kifejezés szinte kizárólag császári dokumentumokban található. Azt is elismeri, hogy a *legitima aetas* kifejezésnek a 25 éves korra kell vonatkoznia.⁴² Knothe azt állítja, hogy a *legitima aetas* kifejezés a 25 év feletti életkorra vonatkozott. Azt is állítja, hogy ennek az életkornak a jogi jelentése a *lex Laetoria* (az ő megfogalmazásában: *Plaetoria*) alapján történt. A törvényhozó feltehetően az ókorban elterjedt, az emberi életet legfeljebb száz évben mérő elképzelés miatt választotta ezt az életkort az emberi élet két szakaszának elválasztására.⁴³

A nézetek bemutatásából látszik, hogy lényegileg egyik szerzőnek sem sikerült nyugvópontra juttatni ezt a terminológiai vitát.

Ugyanakkor a *Codex Theodosianus* bemutatott szövegéből világosan kitűnik a *lex Laetoria* kapcsán, hogy a köztársaságkori *lex Laetoria* (és nem *Plaetoria*) *minor*okra meghatározott korhatára még a Kr. u. IV. században is olyan élénken élt a jogi köztudatban, hogy a korhatár körülírása során elegendő volt mindössze a törvény nevére utalni.

³⁹ Vö. 1, 196; Inst. 1, 22 pr.

⁴⁰ Részletesen vö. Theodor Mommsen: *Iudicium legitimum. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Band XII. (1892) 269–270.

⁴¹ Ehhez ld. Gian Gualberto Archi: *Curatela*. In: Francesco Santoro-Passarelli (szerk.): *Enciclopedia del diritto XI. Cosa-Delib*. Milano, Giuffrè, 1962. 493.

⁴² Ld. részletesen Albanese i. m. 515–516., és különösen a 454. sz. lábjegyzetet.

⁴³ Vö. Knothe i. m. 54–55.

3.4. Codex Iustinianus

A *Codex Iustinianus* egy konkrét *titulusa* is gyakorta felbukkan a másodlagos irodalomban, jóllehet maga a *lex Laetoria* kifejezés a *Codex* szövegében nem jelenik meg.

C. 2, 21 (22) a 25 évesnél fiatalabbaknak nyújtott *in integrum restitutióra* vonatkozó rendelkezéseket tárgyalja (*minores viginti-quinque annis*), amíg a következő cím (C. 2, 22 (23)) röviden foglalkozik a 25 év alatti *filii familias*okkal.

A 21. *titulus* összesen kilenc rendeletből áll, amelyek három elkülönülő csoportot alkotnak. Az első két rendelet a Kr. u. III. századból származik, Alexander császár adta ki ezeket; témájukat tekintve pedig öröklési jogi vonatkozásúak. Az első rendelet a *querela inofficiosi testamenti*ről való lemondással kapcsolatos, amelynek szabályai nem alkalmazhatók a *minores* esetében.⁴⁴ A második rendelet egy különleges helyzetre vonatkozik.⁴⁵ A császári rendelkezés szerint, amikor nővéred részesülhetett az őt életkora folytán megillető jogsegélyben, birtokba vehette az *ab intestato* elhalt apja vagyonát. Ez a lehetőség (*praerogativa edicti*) nem kevésbé illette meg, annak ellenére, hogy akkor öt fia volt, ezért, ha még belül van a rendelkezésre álló határidőn, akkor kérhet *restitutiót* (*beneficium restitutionum per aetatem*).

A császári rendeletek második csoportja öt rendelkezést tartalmaz, mindegyiket Diocletianus császár adta ki nyugati társcsászárával, Maximianusszal együtt 293–294-ben. Ezek a császári rendeletek mind a *minor*oknak nyújtott jogsegély különböző eszközeivel kapcsolatosak.

Az első rendelet egy serdült *minor* esetét mutatja be, aki a gondnoka hozzájárulása nélkül ad el egy ingatlant. Következésképpen ez a szerződés nem lesz érvényes. A döntés elvi oka az, hogy a korban kinevezett *curator minorum* szerepe és helyzete azonos kell, hogy legyen a *praetor* által kinevezett gondnokéval. Ennek következménye, hogy a *minor* nem gazdálkodhatott szabadon a vagyonával, vagyis a vagyonkezeléshez *curatori* hozzájárulásra volt szükség. Ha azonban a szerződés *curator* hozzájárulása nélkül jön létre, akkor a *restitutio* lehetősége továbbra is adott volt a *minor* számára, természetesen akkor, ha *causa cognita* fennálltak a *restitutio* feltételei.⁴⁶

⁴⁴ C. 2, 21, 1: *Imp. Alexander A. Plotianae. Illud inspiciendum est, num inofficiosi querellae vel palam vel tacita dissimulatione sit renuntiatum. Nec hoc autem in personam tuam cadere posse auxilium quod aetati impertitur ostendit. D. v Id. Iul. Maximo II et Aeliano cons. [a. 223].*

⁴⁵ C. 2, 21, 2: *Imp. A. Alexandro. Eo tempore, quo soror tua auxilio iuvabatur aetatis, si patris intestati bonorum possessionem accipere debuit, licet quinque filios superstites habuerit, non tamen ideo minus ad edicti praerogativam pertinet, scilicet si nunc per aetatem beneficium restitutionis largitur. PP. VIII id. Aug. Pio et Pontiano cons. [a. 238].*

⁴⁶ C. 2, 21, 3: *Imp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Attiano. Si curatorem habens minor quinque et viginti annis post pupillarem aetatem res venum dedisti, hunc contractum servari non oportet, cum non absimilis ei habeatur minor curatorem habens, cui a praetore curatore dato bonis interdictum est. Si vero sine curatore constitutus contractum fecisti, implorare in integrum restitutionem, si necdum tempora praefinita excesserint, causa cognita non prohiberis. D. XIII k. Mai. Heracliae AA. cons. [a. 293].* Vö. Giuliano Cervenca: Studi sulla „cura minorum”. I. „Cura minorum” e „Restitutio in integrum”. *Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja”*, Vol. XIV. (1972) 259 skk; Giuliano Cervenca: Osservazioni sul «curator» della donna minore di venticinque anni. *Ivra. Rivista internazionale di diritto romano e antico*, XL (1989). 39., és különösen a 45. sz. lábjegyzet; Wacke i. m.

A következő két rendelet még mindig az *in integrum restitutio* kérdéséhez kapcsolódik, az első szerint a *restitutio* megszerzésének egyetlen előfeltétele annak bizonyítása, hogy a szerződés megkötésekor a kérelmező fél nem töltötte be a 25. életévét. Ezek alapján azt is feltételezhetnénk, hogy e megfogalmazás miatt a *restitutio a* másik fél csalárdsága vagy megtévesztése hiányában is adható volt. Ennek az lenne a következménye, hogy az ellenérdekű fél számára a saját érdekeit kizárólag úgy védhette, ha bizonyította, hogy a *restitutióra* meghatározott idő már eltelt.⁴⁷ A második szöveg tovább árnyalja ezt a képet: egyrészt kifejezetten azt állítja, hogy még akkor is meg lehet adni a *restitutiót* egy *minornak*, ha az ellenfél csalárdsága nem bizonyított (*etsi dolus adversarii non probetur*). Mindazonáltal a rendelet azt is tisztázza, hogy a *minornak* valószínűsíteni kellett, hogy átvették (*in quibus se minores captos existimant*).⁴⁸

A következő rendeletben bemutatott eset kiindulópontja, hogy az ellenérdekű *minor* fél elhunyt. Ebben az esetben az a tény, hogy a *minor* nevében nem történik *renuntiatio*, nem tekinthető hátrányosnak a *minor* számára.⁴⁹

Az utolsó, csoportbeli rendelet egy érdekes vitával foglalkozik.

C. 2, 21, 7

Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Severae. De tutela avunculi eiusdemque tutoris, cui falso aetate probata praestitisti liberationem, quem ignarum aetatis tuae non fuisse tam officium tutelae quam sanguinis proximitas arguit, si necdum statutum tempus excessit, ex causa in integrum restitutionis heredes eius convenire potes. D. XI K. Aug. K. CC. cons. [a. 294].

213. Részletes elemzést ld. Knothe i. m. 76–77., aki úgy véli, hogy eredetileg nem volt szükség a *curator* hozzájárulására a *minorok* ügyleteinek érvényességéhez. Ő kivételt lát az elemzett szabályban, kitarva amellet, hogy még Diocletianus uralkodása alatt is voltak *minores curatorok* nélkül. A *cura minorum* tehát nem volt kötelező minden *minores* számára, ennek ellenére minden *minor* szabadon kérhetett *curator*t. Ami a szövegben szereplő két különböző esetet (amikor a szerződést a *minorok* *curatorral* és *curator* nélkül kötik) és azok eredményét illeti, osztja a többi szerző véleményét. Így nem tagadja, hogy ha egy *minornak* volt *curator*a, és a *curator* beleegyezése nélkül kötött szerződést, akkor a szerződés semmis volt. Részletesen vö. Knothe i. m. 81–84.

⁴⁷ C. 2, 21, 4: *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Isidoro. Si minorem te quinque et viginti annis fuisse, cum contraheres, ostenderis, et tempora restitutionis praestituta excessisse ab adversario tuo comprobatum non fuerit, praeses provinciae in integrum restitutionis dare tibi auxilium debeat. D. V k. Mai. Heracliae AA. cons. [a. 293].* Vö. erről Wacke i. m. 210.: „[...] wenn er ohne Arglist seines Kontrahenten benachteiligt wurde“. A *restitutio* határidejével kapcsolatban vö. Ulp. D. 4, 4, 19 (13 ad ed.); C. Th. 2, 16, 2; C. 2, 52, 7. Ld. még Knothe i. m. 64.

⁴⁸ C. 2, 21, 5: *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Rufo. (pr.) Minoribus in integrum restitutio, in quibus se captos probare possunt, etsi dolus adversarii non probetur, competit. (1) Ante impletum etiam quintum et vicesimum annum de his, in quibus se minores captos existimant, posse in integrum restitutionem implorare certissimi iuris est. D. V k. Mai. Heracliae AA. cons. [a. 293].* Ld. még Wacke i. m. 210., 51. sz. lábjegyzet.

⁴⁹ C. 2, 21, 6: *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Sententiae. Si intra aetatem, cui succurri solet, in integrum restitutionis lis inchoata est nec ei a te renuntiatum est, mors eius, contra quem haec fuerat implorata, fraudi tibi esse non potest. D. V k. Mai. Sirmi CC. cons. [a. 294].*

Az eset szerint egy *minor* nagybátyja gyámsága (*tutela*) alatt állt, amíg *minor* volt. A *minort* a nagybácsi jóváhagyásával hamisan nagykorúnak állították be, majd a nagybácsi elbocsátotta a gyámság alól. A császárok úgy döntöttek, hogy a nagybácsi örökösei ellen *in integrum restitutio* iránti kérelmet lehet benyújtani. Az ilyen döntés magyarázata az, hogy a nagybácsi gyámi pozíciója és a rokoni kapcsolat közelsége arra utal, hogy tisztában kellett lennie a *minor* tényleges életkorával.

A *titulusban* szereplő két utolsó, a *minores restitutiójára* vonatkozó szöveg a *praetermissiót* és az *ignorantiát* említi a *minores* tipikus cselekedetként.⁵⁰ A másik egy általános előírást tartalmaz, amely azt állítja, hogy a *minort* nem lehet *circumscriptusnak* tekinteni, ha a *ius communé*hoz folyamodik.⁵¹

4. Összegzés

A bemutatott források elemzése nyomán felmerülhet a kérdés, hogy mire jók nekünk ezek a források. Kétségtelen, hogy a szakirodalomban legtöbbször a *lex Laetoria* elnevezése kapcsán említik ezeket a primér forrásokat, és az sem vitatható, hogy a törvény elnevezésére nézve valóban kapunk iránymutatást ezekből a szövegekből. Más kérdés, hogy egységes, egyöntetű kép nem alakul ki az elnevezéssel kapcsolatban, tehát a források felsorolása ebben a tekintetben nem hoz eredményt.

Az eredmények hiányának okát talán abban lehet keresni, hogy a szekundér szerzők túlnyomó többsége megmarad a pusztá felsorolás szintjén, tájékoztatva az olvasót, hogy mely szövegek említik a *Laetoria*, és melyek a *Plaetoria* névváltozatot. Ezen túlmenően azonban nem fogalmaznak meg állításokat az egyes szövege időbeliségéről, sem pedig arról, hogy földrajzilag hol keletkeztek, milyen körülmények között, illetve hogy milyen típusú szövegekről van szó.

Méltatlan lenne elhallgatni ugyanakkor, hogy egyes szerzők részleteiben is foglalkoznak ezekkel a szövegekkel. Azonban nem összefüggően elemzik az egyes szöveg-csoportokat, például a *Codex Theodosianus* szövegeit, vagy a pszeudo-paulusi gyűjtemény összes textusát, hanem csak egymástól elválasztva mutatják be őket, mivel jobbára a saját (egyébként megalapozott) gondolatmenetük alátámasztásaként szolgálnak az egyes szövegek.

A jelen írásban a primér források körén belül a jogi források elemzésére vállalkoztunk, ide nem számítva a *Digesta* vonatkozó titulusának bemutatását, valamint a *lex Laetoriával* összefüggő papirusz szövegek elemzését. Megvizsgáltuk a kisebb jogi forrásokat (*Tabula Heracleensis*, *lex Irnitana*, *fragmentum de formula Fabiana*). Ezek a szövegek egyrészt a *municipumok* igazgatásának szervezésével függenek össze (városi tisztségek viseléséből való kizárás, *duumvirek* általi *iurisdictio* gyakorlásának feltételei), valamint az *actio legis Laetoriae noxalis* jellegével foglalkoznak.

⁵⁰ C. 2, 21, 8: *Imp. Honorius et Theodosius AA. Iuliano proconsuli Africae. Minoribus in his, quae vel praetermissis vel ignoraverint, innumeris auctoritatibus constat esse consultum. D. prid. non. Mart. Ravennae Constantio vc. cons. [a. 414].*

⁵¹ C. 2, 21, 9: *Imperator Zeno A. Aeliano pp. Non videtur circumscriptus esse minor, qui iure sit usus communi. D. k. Ian. Basilio cons. [a. 480].*

A pszeudo-paulusi szövegek, valamint a Codex Theodosianus és Iustinianus szövegei egyaránt konkrét eseteket mutatnak be, amelyekben mind közös, mintegy előfeltételezett tudásként jelenik meg, hogy a minorok 25 év alatti serdületlenek voltak, akik szabadon szerződhetek. Ha azonban a szerződések megkötése vagy teljesítése során őket becsapták, akkor az ellenérdekű fél csalárdságára hivatkozással, kérhették az eredeti állapot visszaállítását. Összességében tehát a *lex Laetoria* tartalmi magjára vonatkozó ismereteink ezekből a forrásszövegekből származnak. A tan- és kézikönyvek ezekből a szövegekből eredően adják tovább generációról generációra ezeket az ismereteket. Ezzel párhuzamosan viszont az egyes véleményekből, rendeletekből, helyi igazgatási szabályokból a makroszintű, absztrakt szabályozáson túl a mikroszint a gyakorlat élő, lélegző hálózatát rajzolja elénk.